

С. М. Бернацкая, Н. П. Бернацкая. Разновидности модального значения – главные выразители потенциальности в синтаксических конструкциях современного украинского языка.

Статья имеет теоретико-обобщающий характер. Речь идет о различных позициях лингвистов относительно места модальных значений возможности / необходимости в современном синтаксисе.

Ключевые слова: внутрішньосинтаксична модальність, модальні значення, виразителі потенціальності, семантичні варіанти.

S. Bernatska, N. Bernatska. Varieties modal value – the main spokesmen of potentiality in syntactic structures of the modern Ukrainian language.

The article has theoretical and general character. It is about different positions of linguists regarding place modal values of possibility / necessity in modern syntax.

Keywords: internally syntactic modality, modal values, spokesmen of potentiality, semantic variations.

Бочарова І. В.

**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**

НАЗВИ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ ЯК СУБ'ЄКТНІ ТЕМПОРАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ

У статті розглядаються геортоніми в ролі синтаксичного суб'єкта речення, а також умови реалізації їхньої подійно-темпоральної семантики

Ключові слова: геортонім, предикат, семантико-синтаксична функція, семантичні групи суб'єктів.

Дослідження структурної організації речення з урахуванням семантичного наповнення його компонентів є пріоритетним напрямом сучасного синтаксису. Увага до семантики цієї лінгвістичної одиниці пояснюється насамперед тим, що лінгвістичний аналіз, обмежений лише формальним планом, не дає відповіді на онтологічні питання щодо речення як засобу комунікації. Цей вектор наукового пошуку виявив очевидну залежність правил побудови синтаксичних конструкцій від лексико-семантичних характеристик їхніх компонентів.

Об'єктом нашого дослідження є іменники – назви релігійних свят (далі НРС), що мають складну семантичну структуру: з одного боку, вони позначають подію, пов'язану з релігійним віруванням, з другого – фіксують календарну точку на вісі часу. Наявність у їхній семантичній структурі компоненту 'час' дозволяє розглядати їх як одиниці аплікативної зони семантичного поля часу, що є структурним елементом функціонально-семантичного поля темпоральності. Вони аналізуються на двох рівнях – семантичному і синтаксичному (як лімітативи синтаксичного часу).

Мета дослідження – визначити роль НРС як синтаксичного суб'єкта речення у формуванні відношень семантико-синтаксичного характеру та виявити, за яких умов реалізується їхня подійно-темпоральна семантика.

Назви релігійних свят, незалежно від їхньої структурно-морфологічної будови, за номінативною функцією співвідносяться з однослівними іменниками.

У реченні іменник виражає значення предмета у найширшому розумінні значення об'єкта, ознаки предмета, різних обставин [5, с. 49], суб'єкта дії і в залежності від семантики стає тим чи іншим структурним компонентом речення.

Досліджувані темпоральні синтаксеми (ТС) розглядаються як одиниці, що вступають у відношення двобічної або однібічної залежності.

Двобічна залежність програмує різноманітні семантико-синтаксичні відношення, у цьому випадку під суб'єктом ми розуміємо “той предмет мислення, у відношенні до якого визначається предикат” [1, с. 462], а під предикатом – ознаку цього предмета. Вибір суб'єкта визначається метою повідомлення. Таким чином, суб'єкт як одиниця “семантичної структури – синтаксично незалежний субстанціональний компонент суб'єктно-предикатної структури, який позначає носія предикативної ознаки” [2, с. 33].

Як відомо, у двоскладних реченнях предикат найчастіше виражений дієсловом або іменною частиною мови. З семантичного погляду дієслова можна розглядати як імена ознак, або атрибутів, відповідних субстанцій, при чому субстанції позначаються іменниками.

Поєднання дієслів з відповідними іменами –ТС НРС ґрунтується на їх семантичній сполучуваності. Загальне семантичне значення суб'єкта конкретизується в окремих його різновидах залежно від типу значення і форм вираження.

Суттєвою особливістю ТС НРС у функції суб'єкта є те, що вони позначають неживий суб'єкт. Як зазначає Т. А. Кильдібекова, у реченнях з неживим суб'єктом ми спостерігаємо особливий семантичний тип дієслова, утворений в результаті випадкового зв'язку двох подій, кожна з яких характеризується протяжністю у часі [3, с. 54-55].

ТС НРС виступають в агентивному значенні як у двоскладних повних, так і неповних реченнях (морфологічна форма вираження – називний відмінок), тобто йдеться про суб'єктне значення іменника у називному відмінку, а “ступінь семантичної диференціації суб'єктного значення зумовлюється ступенем лексико-семантичної деталізації тих слів і речень, до яких відноситься відмінок” [7, с. 477].

У двоскладних повних реченнях наявні такі семантичні групи суб'єктів:

1. Суб'єкт властивої йому дії. Під цим визначенням розуміється, що взагалі суб'єкт може виконувати різні дії, але тільки деякі з них зумовлені його денотативно-сигніфікативним значенням. Наприклад, у реченні *У дівчини гарний настрій, і вона співає* предикат *співає* має загальне

акціональне значення (за класифікацією О. І. Москальської) [6, с. 47]. Якщо ж *Кожен робить своє діло: співачка співає, музикант грає*, то предикат *співає* позначає дію, яка властива суб'єкту.

Як суб'єкт речення НРС реалізує свою подійно-темпоральну семантику через предикат зі значенням:

а) проходження (течії) часу і подій, напр.: *От і м'ясиці пройшли* /Квітка-Основ'яненко/; *Так пройшла і зелена неділя* /Панас Мирний/; *Минули великодні свята* /Л. Франко/. У цьому випадку семантичні ознаки 'проміжок часу', 'подія' стають класемами між лексемами у функції суб'єкта і предиката, адже наведені дієслова актуалізують свої значення "минати, проходити" (про час та його відрізки), "наставати, наближатися" (про певний період часу, період життя, розвитку, про якусь подію);

б) певних фаз часу та подій (так звані фазові дієслова).

Функціонування при НРС – суб'єктах предикатів, що називають власне буття з додатковими темпорально-якісними або темпорально-кількісними характеристиками, передбачає особливі відтінки сприйняття існування одного й того ж суб'єкта. Найменування буття в більшості випадків невіддільне від класифікаційної та оцінної характеристики буттєвого стану. Такі типи пасивних суб'єктів характеризуються тим, що протікання або підтримання стану зумовлюється зовнішньою по відношенню до суб'єкта силою, напр.: 1. *Так і різдво наближалось поволі* /П. Козланюк/; 2. *Тихо спускався вечір Різдвяний* /Лвченко/; 3. *...важко тяглися довгі різдвяні ночі* /Панас Мирний). Наявність прислівників у 2-му та 3-му реченнях зумовлює появу додаткового квалітативного відтінка у значенні суб'єкта. Будь-яка подія (у нашому випадку свято) закріплена за певною точкою на часовій осі. Наближення цієї точки, її досягнення, віддалення від неї виражається за допомогою дієслів згаданої семантики. Н. Ю. Шведова кваліфікує їх як дієслова з семою 'власне буття' з додатковим відтінком у значенні 'власне поява' і зазначає, що такі дієслова вживаються при суб'єктах з загальною семою 'подія' [8, с. 125].

Суб'єкти-НРС при предикатах з названим лексичним значенням можуть позначати:

1. **результативний початок дії**, напр.: *Настало різдво* /Панас Мирний/; *Настає Великдень* /Ю. Яновський/;

2. **результативний кінець події**, напр.: *От вже і пущання прийшло* /Квітка-Основ'яненко/; *Минуло водохрестя* /Панас Мирний/;

3. **час протікання події**, напр.: *От за такою роботою білий тиждень кінчається* /Ю. Яновський/; *...тиждень петрівки минається...* /Квітка-Основ'яненко/; *Минає великодній тиждень* /Нечуй-Левицький/.

За наявності у структурі речення двох предикатів зазначеної семантики стає можливою фіксація початку і кінця НРС – події в межах однієї синтаксичної структури, напр.: *Ось і великодні свята прийшли і пройшли...* /Васильченко/; *Прийшла ордань і пройшла* /Панас Мирний/;

в) буття .У цьому випадку суб'єкт, як правило, актуалізує подійну семантику, і тоді предикат співвідносить його з реальністю, суб'єкт констатується як факт буття, напр.: *Була вербна неділя* /Панас Мирний/; *Були саме м'ясниці* /Маковей/. Якщо ж предикат співвідносить суб'єкт з певною точкою на осі часу: *Друга богородиця припадала в четвер* /Лесь Мартович/, то він втрачає повну самостійність і набуває ознак обставинного присудка [термін за 1, с. 415].

З дієсловами, що мають значення **проходження часу і подій, певних фаз часу та подій і буття** геортонім-суб'єкт реалізує своє денотативно-сигніфікативне значення. Прагматичне значення лексеми – назви релігійного свята у синтаксичній функції агентивного суб'єкта актуалізується з дієслівним предикатом, який визначає квалітативні характеристики суб'єкта, напр.: *Зелена неділя уквітчала землю квітом, дереволистям* /Панас Мирний/.

Оскільки ці характеристики зумовлені екстралінгвістичними факторами, то діапазон семантики предикатів досить широкий, напр.: *Сьогодні Микола Весняний саме святить воду ;...і десь незабаром приходить середохресний тиждень, коли ніст перед великоднем ламається надвоє..; ...і ніст перед великоднем котиться вже, як горіх* /Ю. Яновський/.

2. Суб'єкт – носій ознаки представлений у двоскладних повних реченнях з іменним складеним присудком. Предикат тут виражений синтаксичною формою прикметника, лексична семантика якого дозволяє позначити якісну характеристику суб'єкта. Ця кваліфікація може стосуватися об'єктивних ознак події, назва якої виступає суб'єктом, напр.: *День був погідний, хоч великдень був дуже ранній* /Маковей/. Частотність святкування у певний період дозволяє осмислювати саме цей період як нормативний, і якщо свято настає раніше цього періоду, воно вважається раннім і подається часова характеристика події.

У прикладах *Сумне було того року різдво в домі Левицьких; Польське різдво у Заборовських було скучне* /Маковей/ предикатна характеристика суб'єкта базується на суб'єктивній оцінці події, якою є свято.

Якщо суб'єктом виступає партитивний геортонімоїд (подібний до геортоніма), напр.: *Різдвяна ніч, кована зорями, стояла в степу пишна и красна* /Косинка/, то іменний предикат може характеризувати перш за все темпорлексеми (пор.: *Ніч, кована зорями, стояла в степу пишна і красна*), а відносний прикметник у складі НРС лише актуалізує прагматичний компонент у семантиці цього геортоніма, пор.: *Ніч така пишна і красна, тому що вона святкова, різдвяна*.

3. Суб'єкт тотожності передбачає розкриття одного поняття через інше. Морфологічні характеристики слів зумовлюють семантику “носій непроцесуальної ознаки – непроцесуальна ознака”. Такі речення, де два іменники у формі називного відмінка виступають один у ролі суб'єкта, а інший – у ролі призив'язкового (предикативного) члена, традиційно називають

реченнями тотожності. Але Є. Кротевич слушно зауважує, що “до речень тотожності можна віднести тільки ті поодинокі випадки, коли кожний іменник безболісно для змісту може бути замінений орудним предикативним” [4, с. 24], напр.: *Вечір перед різдвом – святий вечір* /Панас Мирний/; *А без цього Різдво – не Різдво* /Багрянний/, пор.: *Вечір перед різдвом є святим вечором; А без цього Різдво не є Різдвом.*

Повнота чи неповнота двоскладних речень ніяким чином не впливає на семантику суб'єкта.

У двоскладних неповних реченнях предикативні характеристики (час, модальність, особа) зумовлюються значенням та граматичною формою суб'єкта. Формально-граматичний склад речення і лексична семантика імплікованого предиката в свою чергу актуалізують семантичні відтінки у значенні суб'єкта. Імплікований член визначається із змісту самого речення на основі наявних в ньому членів, формально пов'язаних з неназваним членом: наявні компоненти речення виявляють зворотній семантико-синтаксичний зв'язок з імплікованим предикатом, що дає змогу визначити невербіалізований компонент. Формальний склад еліптичних речень (прислівники, відмінкові форми іменників, наявність прийменників, семантика іменних класів) вказує на певну семантику дієслівного компонента.

Якщо найчастіше у таких різновидах неповних речень неназваними залишаються дієслова руху, мовлення, буття тощо, то серед аналізованого матеріалу є приклади з відсутнім дієсловом зі значенням проходження часу (як різновиду руху), напр.: *Різдво із хати, а старости в хату...* /М. Коцюбинський/, пор.: *Різдво пішло з хати, а старости в хату.*

Якщо НРС-суб'єкт співвідноситься з певною точкою на часовій осі, то імплікований предикативний елемент, як і у разі його експлікації, може кваліфікуватись як обставинний присудок, напр.: *А великдень – завтра, в неділю* /Рябий/; *Різдво ж бо не за горами* /Козланюк/; “*А вже ж Святвечір післязавтра*”, – *лічив старий Сірко і хвилювався* /Багрянний/. У наведених прикладах геортоніми мають значення суб'єкта буття, пор.: *А великдень буде /наступить / почнеться / прийде завтра, в неділю; Різдво ж бо є не за горами; А вже ж Святий вечір наступить післязавтра.*

ТС НРС функціонують також як головні члени односкладних речень, в яких, на відміну від двоскладних, де предикативність організується сполученням структурно-сміслових центрів (звичайно двох), відбувається безпосереднє віднесення до дійсності одного з центрів. У таких структурах формою називного відмінка визначена загальна для цих речень семантика екзистенціальності, напр.: *Ще б може хоч трохи оглядітись, а то шити-білити, завтра великдень* /Квітка-Основ'яненко/; *...хіба, може, боїтєся гріха, що сьогодні страсна п'ятниця?* /Панас Мирний/; *А знає Ларько, що завтра різдво і що він іде до панів на хутір славити Христа* /Васильченко/; *За тиждень великдень* /Яновський/; *Сьогодні Симона Зілоота...*

/Яновський/; *Хай же бог простить – сьогодні ж Святвечір!* /Багрянний/. У наведених реченнях суб'єкти *великдень, страстна п'ятниця, різдво, великодень, Симона Зілата та Святвечір* мають агентивно-предикативне екзистенціальне семантичне значення.

ТС НРС можуть також виступати у нехарактерній для них функції заголовків та датування. Серед аналізованого матеріалу виявлено тільки два приклади нетипового вживання ТС НРС: заголовок вірша "*Великдень*" /Бровченко/ і підпис під повістю М. Рябого "Умерти в мертвому селі" – *Різдво Христове 1992 року, село Заболотне на Поділлі*.

Можна припустити, що в заголовку суб'єкт набуває додаткової семантичної ознаки атрибута, пор.: вірш "*Великдень*", а НРС – дата у другому прикладі набуває семантичної ознаки суб'єкта датування, яка зумовлена подійно-темпоральною семантикою ТС НРС.

Отже, НРС як синтаксичний суб'єкт функціонує у двоскладних повних та неповних реченнях, набуваючи значення суб'єкта властивої йому дії, носія ознаки, тотожності, та в односкладних, виступаючи суб'єктом датування. Як суб'єкт речення НРС реалізує свою подійно-темпоральну семантику через предикати зі значенням перебігу (плину) часу і подій, певних фаз часу та подій (фазові дієслова), буття. ТС НРС можуть також виступати у нехарактерній для них функції заголовків та підписів.

Л і т е р а т у р а :

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. *Золотова Г. А.* О субъекте предложения в современном русском языке // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1981. – № 1. – С. 33-41.
3. *Кильдибекова Т. А.* Глагол действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
4. *Кротевич Е. В.* Синтаксические отношения между словами и способы их выражения в русском и украинском языках. Стенограмма лекции. – Львов: Изд-во Львов. гос. ун-та, 1949. – 24 с.
5. *Мигирин В. Н.* Принципы изучения членов предложения // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1961. – № 3. – С. 38-54.
6. *Москальская О. И.* Вопросы синтаксической семантики // Вопросы языкознания. – 1977. – № 2. – С. 45-56.
7. *Русская грамматика.* – М.: Наука, 1982. – Т. I. – С. 477.
8. *Шведова Н. Ю.* Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М.: Наука, 1989. – 296 с.

***Бочарова И. В.* Названия религиозных праздников как субъектные темпоральные синтаксемы.**

В статье рассматриваются геортонимы в роли синтаксического субъекта предложения, а также условия реализации их событийно-темпоральной семантики.

Ключевые слова: геортоним, семантико-синтаксическая функция, предикат, семантические группы субъектов.

Bocharova I. V. Religious holidays' appellations as subjectival temporal syntactic unit.

The article is dedicated to heortonyms as a syntactic subject of the sentence. The conditions of the realization of their eventive temporal semantic are described.

Keywords: heortonym, semantico-syntactic function, predicate, semantic group of subjects

Варнаева А. Е.

Смоленский государственный университет

ТРИ СУЩЕСТВЕННЫХ ФУНКЦИИ СОЧИНИТЕЛЬНОГО СОЮЗА

Равноправие в сочинительной конструкции – это принципиально открытые ряды и отношение элементов множества к множеству. Сочинительные союзы сыграли большую роль в становлении сочинения. При этом каждый из них одновременно выполнял (и выполняет) три существенные функции: соединительную, разделительную и дифференцирующую.

Ключевые слова: сочинение, равноправие, множество, элемент множества, сочинительный союз, соединительная, разделительная и дифференцирующая функции.

Длительное время в лингвистике активно исследовалась подчинительная связь, в то время как ее антипод, сочинение, оставалось в тени. Положение стало нормализоваться с 1975 года, когда появилось первая специальная крупная работа по сочинению – докторская диссертация Н. Н. Холодова. За ней последовали основополагающие работы В. Н. Перетрухина, Ю. А. Левицкого, В. З. Санникова, Е. Ф. Троицкого, К. Я. Сигала и В. Н. Завьялова.

На основе названных работ оказалось возможным подступить к выяснению сущности сочинения, а также устранить некоторые важные противоречия и неясности, в частности, в учении о сочинительных союзах – главном средстве выражения сочинения. Это, в свою очередь, открывает новые перспективы в раскрытии сочинительной связи.

До сих пор нет списка сочинительных союзов. Причиной является не столько динамика языка, сколько порочный круг в определении сочинения и сочинительных союзов друг через друга; нет описания сочинения как системы; нет единства во взгляде на значения многих сочинительных союзов, в том числе на значение самого употребительного союз *и*; нет общепринятой классификации сочинительных союзов, которая бы включала в себя недавно открытые союзы, например градационные и т. д.

Одно из противоречий в учении о сочинительных союзах проявилось в классификации сочинительных союзов на соединительные, разделительные и противительные. Опираясь на работы названных выше авторов, мы можем применить математическое понятие множества. На этом основании в общей